

**RAHİB ƏKBƏROV**

**AZƏRBAYCAN  
XALQ CÜMHURİYYƏTİNİN  
(I RESPUBLİKA)  
DÖVLƏT VƏ HÜQUQ TARİXİ**



qanun nəşriyyatı

AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutu Elmi Şurasının 25 yanvar 2023-cü il tarixli qərarı ilə  
(protokol № 01) Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (I Respublika) dövlət və hüquq tarixi adlı  
monoqrafiya çapa məsləhət görülmüşdür

**Elmi redaktor:** AMEA-nın həqiqi üzvü, akademik Yaqub Mahmudov  
**Rəyçilər:** Milli Aviasiya Akademiyasının prof. h.e.d. Nazim Cəfərli,  
AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun aparıcı  
elmi işçisi, t.f.d. dos. Kamran İsmayilov

**Rahib Əkbərov. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (I Respublika) dövlət və hüquq tarixi**  
Bakı, Qanun Nəşriyyatı, 2024, 416 səh.

Janr: non-fiction/hüquq  
Ölçü: 145x200 mm  
Cild: yumşaq  
Çapa imzalandı: 04.12.2023

**Naşir:** Şahbaz Xuduoğlu  
**Korrektor:** Əyyar Tahir  
**Texniki redaktor:** Əsəd Qaraqaplan  
**Mətn dizaynı:** Aytac Abdul  
**Qapaq dizaynı:** Rafael Qasım

*Monoqrafiyada Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin dövlət təsisatları və hüquq institutlarının təşəkkülü və inkişafı öyrənilmişdir. Kitabda xırda şrifflərlə qeyd edilən və konkret faktlara əsaslanan nümunələr, məhz bəhs edilən məsələlərə dair oxucularda öz düşüncələrini formalaşdırmaq və mükəllimə etmək imkanı yaratmaqla dialoq qurmaq məqsədi daşıyır. Monoqrafiyanın ayrı-ayrı paragrafları ilə tanış olan oxucu, bəhs edilən məsələlərin həm tarixi, həm də hüquqi problemləri əhatə etməsi ilə rastlaşır. Dövlət və hüquq tarixinin tədqiqat obyektinə olan bu məsələlərin geniş oxucu dairəsi üçün "darıxdırıcı" görünməsi anlaşılandır. Nəzərə almaq lazımdır ki, araşdırılan məsələlər dövlət-hüquq tarixinin öyrənmə predmeti və təyinatından irəli gələn səciyyəvi xüsusiyyətlərə əsaslanaraq təqdim edilmişdir.*

*Müəllif, monoqrafiyanın nəşr olunmasını məsləhət edən AMEA A.A.Bakıxanov adına Tarix İnstitutunun Böyük Elmi Şurasına, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti şöbəsinə, həmçinin kitabın elmi redaktoru və rəyçilərinə dərin təşəkkürünü bildirir.*

**Rahib Abdulla oğlu Əkbərov, t.f.d. dosent. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (I Respublikanın) dövlət və hüquq tarixi. Monoqrafiya. Əlavə və dəyişikliklərlə 2-ci nəşr.** Əlaqə: tel. 050 398 02 04; elektron poçt: [rahibekberli@gmail.com](mailto:rahibekberli@gmail.com)

ISBN 978-9952-38-862-6

© Rahib Əkbərov, 2024  
© Qanun Nəşriyyatı, 2024

# Mündəricat

Giriş.....	5
<b>I fəsil. Giriş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ali dövlət hakimiyyəti orqanlarının siyasi-hüquqi fəaliyyətlərinin əsas cəhətləri .....</b>	<b>17</b>
1.1. Azərbaycan xalqının ali səlahiyyətli nümayəndəli orqanı – Milli Şuranın təsis olunmasının legitim əsasları, statusu və fəaliyyəti.....	35
1.2. AXC-də ali icraedici hakimiyyət strukturlarının təşkil edilməsi, fəaliyyətlərinin tənzimlənməsi və hökumətin delegiya səlahiyyətləri.....	70
1.3. AXC-nin ali qanunverici hakimiyyət orqanı (Məclisi-Məbusan).....	82
1.3.1. Ali qanunverici hakimiyyətin formalaşmasının hüquqi əsasları və səlahiyyətləri .....	84
1.3.2. Qanunverici orqanın iş rejimi: parlament xronikası – cari məsələlərin və praktiki qanunvericilik işinin təşkili qaydaları.....	99
1.4. AXC-də ədliyyə və məhkəmə sisteminin təkmilləşdirilməsi .....	299
<b>II fəsil. Giriş. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində milli hüququn institusional inkişaf xüsusiyyətləri .....</b>	<b>310</b>
2.1. “İstiqlal Bəyannaməsi” (əsas dövlət qanunu) müddəalarının siyasi-hüquqi təbiəti və konstitusion mahiyyəti .....	314
2.2. AXC-də milli hüquq mənbələrinin formalaşması və inkişafının spesifik xüsusiyyətləri.....	321
2.3. Mülkiyyət, sosial, vətəndaş və seçki hüququ sahələrində qanunvericiliyin inkişafı .....	335
2.4. Azərbaycanın müstəqilliyinin beynəlxalq aləmdə tanınması	

münasibəti ilə parlamentin 1920-ci il 9 fevral tarixli “Ümumi əfv” qanunun siyasi-hüquqi məzmunu və əhəmiyyəti.....	367
2.5. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətində ordu quruculuğunun qanunvericilik əsasları.....	380
2.6. AXC-də cinayət qanunvericilik aktlarının təkmilləşdirilməsi .....	387
Nəticə .....	397
Mənbələr və ədəbiyyatlar.....	406

## GİRİŞ

Qədim və zəngin dövlətçilik ənənələrinə malik olmuş Azərbaycan, XX əsrin əvvəllərində çoxəsrlik tarixi təcrübəsindən yenidən bəhrələnərək dünyanın siyasi xəritəsinə öz adını və üçrəngli bayrağını əbədi həkk etdirmişdir. **Dünya sivilizasiya tarixində özünü təsdiq etmiş Azərbaycan 1918-ci il may ayının 28-də müstəqilliyini elan etməyə tam layiq idi. Azərbaycan xalqı istiqlala qədərki tarixi dönəmlərdə nəyinki dövlətçilik və idarəetmə ənənələri, eyni zamanda elm, ədəbiyyat, mədəniyyət, təhsil, incəsənət sahələrində də, bəşəriyyətə öz töhfəsini verməklə, istiqlalın təsadüfi olmadığını təsdiq etmişdir. Məhz, Rusiya imperiyasında və Güney Qafqazda baş vermiş mürəkkəb ictimai-siyasi və hərbi-münaqişə vəziyyətinin yekun nəticəsi olaraq, Azərbaycanın görkəmli ictimai-siyasi xadimləri tərəfindən təsis edilmiş Milli Şura, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan etməklə, dövlətçilik ənənələrində varisliyin təmin olunmasının siyasi-hüquqi əsaslarını müəyyən etmişdir.**

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti, bütün Şərqdə parlamentli respublika quruluşunu təsbit etmiş ilk dövlət idi (56., s.108-121). Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin elan edilməsi milli dövlətçiliyin qurulması və müasir tələblərə uyğun yenidən formalaşmasını şərtləndirən əsas amil olmuşdur. “İstiqlal Bəyannaməsi”nin müddəaları ictimai-siyasi quruluşun, ümumilikdə suveren dövlətin formalaşması və inkişafı üçün əsas prinsipləri müəyyən etmişdir. Məhz, dövlət hakimiyyətinin əsaslarını təsbit edən “İstiqlal Bəyannaməsi”ndə, sivil dünyanın prioritet elan etdiyi insan hüquq və azadlıqları, demokratik institutlar, hakimiyyətin bölünməsi, hüquq bərabərliyi və s. bu kimi siyasi mədəniyyət dəyərlərinə əsaslanan mükəmməl dövlət quruluşunun yaradılması nəzərdə tutulmuşdur. Bu dövrdə, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti **milli dövlətçilik ide-**

**ologiyalarının** formalaşması prosesi əsasən tamamlanmışdır. Artıq, Azərbaycan xalqının milli kimliyi, milli mədəniyyətin inkişafı, milli dil, ədəbiyyat və incəsənət sahələrinin qurulması, dövlət ərazisi hüduqlarını müəyyən edən xəritənin yaradılması, milli ordunun formalaşması, milli iqtisadiyyatın təşəkkülü və inkişafı, dövlət forması quruluşunun təsbit olunması kimi əhəmiyyətli addım atılmışdır.

Yaxın onilliklərə qədər Azərbaycanın ümumi tarixi kifayət qədər tədqiq edilsə də, Xalq Cümhuriyyətinin dövlət və hüquq tarixi haqqında hər hansı müfəssəl məlumat belə olmamışdır. Mövcud məhdud məlumatlar isə, ideoloji təsirlərə məruz qalmaqla ümumdövlət və hüquq tarixinin bir hissəsi kimi təqdim edilmişdir. Hal-hazırda, müstəqillik bərpa edildikdən sonra ölkəmizin dövlətşünaslıq və hüquqşünaslıq elm sahələri ilə məşğul olan alimləri öz tədqiqatlarında Azərbaycanın dövlət və hüququnun araşdırılmasına, öyrənilməsinə və təbliğ olunmasına xüsusi yer ayırırlar. Çünki, indi ki müstəqillik dövründə bu tədqiqatlara daha geniş zərurət yaranmışdır. Bu baxımdan monoqrafiyada, AXC dövlət hüququnun əsas müddəalarını müəyyən edən “İstiqlal Bəyannaməsi”, ali dövlət hakimiyyəti orqanları, hüquq institutları həmçinin, bəhs olunan dövrdə baş vermiş sosial-ictimai proseslər və onların siyasi-hüquqi cəhətləri tədqiqatın əsas obyektini təşkil etməklə, kompleks araşdırmaya cəlb edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, müasir dövrdə dövlət və hüquq tarixinin öyrənilməsində və araşdırılmasında Azərbaycanın böyük və tanınmış tarixçi və hüquqşünas alimlərinin dəyərli əsərləri önəmli yer tutur.

Monoqrafiyanın əsas vəzifəsinə, Cümhuriyyətin dövlət təsisatları və hüquq institutlarının formalaşması və inkişafının xarakterik xüsusiyyətlərini, rəsmi dövlət-hüquqi sənədlərdə təsbit edilmiş real gerçəkliklər əsasında araşdırmaq, tarixi-hüquqi təhlil aparmaq və nəticə etibarını ilə zəngin tarixə malik Azərbaycanın dövlətçilik və

hüquq ənənələrinə qarşı yönəlmiş müxtəlif saxtakarlıqlara qarşı tutarlı cavab vermək daxildir. Məhz, müasir müstəqillik dövründə, Azərbaycanın xalqının şərəf tarixi və qürur mənbəyi olan Cümhuriyyətin dövlət və hüququnun öyrənilməsi, onun xalqımızın dövlətçilik və hüquq tarixinin inkişafındakı yerinin müəyyən edilməsi və bunun hansı milli və beynəlxalq əhəmiyyət daşıdığını indiki və gələcək nəsillərə çatdırılması çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycanın dövlətçilik tarixi təkcə dövlət-idarəetmə ənənələrinin hər hansı bir formada inkişafı ilə məhdudlaşmamışdır. Çünki, qədim sivilizasiya məskənlərində olan Azərbaycanda fasiləsiz olaraq bütün tarixi dövlət tipləri və idarəetmə təcrübəsi və buna müvafiq olaraq sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni inkişaf mövcud olmuşdur. Etiraf olunmalıdır ki, təkcə “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanındakı toponimlər, oğuz tayfa xanlarına mənsub olan siyasi qurumların mövcudluğu, heç də mifik dastan boyları deyildir. Azərbaycan tarixən dünyada çox məşhur görkəmli alim və mütəfəkkirləri ilə tanınır. Azərbaycan xalqı bu gün də bəşəriyyətə öz töhfəsini verən elm, təhsil, ədəbiyyat, incəsənət, folklor, rəssamlıq, muğam musiqisi, ozan sənəti, milli bayramları özündə canlandıran teatrlaşdırılmış səhnələr, pəhləvan-güləş yarışları, çovkən idman oyunları, xalça sənəti və s. sivilizasiya nümunələri ilə fəxr edir. Məhz, Azərbaycanın tarixi keçmiş, bəşəriyyət tarixində dəfələrlə böyük dövlətlər qurmuş xalq, XX əsrin əvvəllərində bütün dünyaya müstəqilliyin bəyan edilməsinin təsadüfi olmadığını sübut etdi.

AXC-nin demokratik dövlət quruculuğu, hüquqi islahatlarla qarşılıqlı təmasda şərtlənmişdi. Müstəqil dövlətdə dəyişən və inkişaf edən yeni ictimai münasibətlərin formalaşması, hüquq münasibətlərinin inkişafı üçün də, yeni qanunvericilik əsasları müəyyən etmişdir. Belə ki, Cümhuriyyətin səlahiyyətli dövlət təsisatları ayrı-ayrı hüquq sahələri üzrə islahatlar aparmış, qanunvericiliyin inkişaf etdirilməsi, xüsusilə də Rusiya imperiyası və Zaqafqaziya

konfederasiyasına aid qanunların təkmilləşdirilməsi, zərurət yarandıqda ləğv edilməsi və ya qanunların varisliyini təmin etməklə yenidən hazırlanması üzrə mühüm işlər həyata keçirmişdilər. Qeyd etmək lazımdır ki, bu dövrə aid bir sıra əsərlər, o cümlədən arxiv materialları və digər mənbələr nəşr edilsə də, dövlət təsisatları və hüquq quruculuğu kompleks tədqiqata cəlb edilməmişdir. Bu baxımdan AXC dövründə mövcud dövlət və hüquqi proseslərin siyasi-hüquqi məzmunu, mahiyyəti, xüsusiyyətləri və institusional mexanizmləri elmi-nəzəri təhlil və tədqiq etməyə geniş zərurət var. **Beləliklə, AXC-nin milli dövlət və hüququnun tədqiq edilməsinin əsas məqsədi, cəmiyyətdəki ictimai münasibətlərin inkişafı və dəyişməsinin dövlət-hüquqi münasibətlərə təsirini öyrənmək, tarixi-hüquqi təcrübəni ümumiləşdirərək onu təhlil etmək və zəruri nəticələr çıxarmaq, obyektiv qanunauyğunluğu dərk etmək və yol verilmiş səhvlərin təkrarlanmamağı üçün, onun elmi-nəzəri təminatına nail olmaqdan ibarətdir. Çünki xalqımızın keçmiş dövlət və hüquq tarixinin araşdırılması, müasir dövrün gerçəkliklərinin dərk edilməsi üçün mühüm vasitədir.**

Qeyd etdiyimiz kimi Azərbaycan ərazisində dövlətçilik ənənələrinin tarixi kökləri ən qədim dövrlərə gedib çıxır. Belə ki, Azərbaycan və onun ərazisində təşəkkül tapmış siyasi birliklər və dövlətlər, ən qədim dövrlərdən başlayaraq tarixi inkişaflarını xronoloji ardıcılıqla davam etdirmişdilər. Azərbaycan ərazisində sinifli cəmiyyətin və dövlətin yaranması isə e.ə. III minilliyin sonundan başlamışdır. Bu dövrdən başlayaraq ilkin siyasi birləşmələr – tayfa ittifaqları yaranmışdır. E.ə. I minilliyin əvvəllərindən başlayaraq Manna, Atropatena, Albaniya kimi müstəqil dövlətlər tədricən formalaşmışdır. Quldarlıq dövrü dövlətlərini əvəz etmiş Azərbaycan feodal dövlətləri – Şirvanşahlar, Atabəylər, Elxanilər, Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səfəvilər, Azərbaycan xanlıqlarının və daha kiçik dövlət qurumlarının dövlət və hüquq tarixi, bu dövrlərdə baş



verən ictimai-iqtisadi və tarixi-hüquqi proseslər zəngin dövlətçilik ənənələrinin davamı idi. **Artıq, XVIII əsrin ortalarından başlayaraq ayrı-ayrı xanlıqların timsalında milli dövlətlərin əlamətlərini ehtiva edən idarəçilik formalaşsa da, Azərbaycanın vahid dövlətdə birləşdirilməsi cəhdləri uğursuzluqla nəticələnmişdir.**

Azərbaycanın orta əsrlər dövrünü əhatə edən və XV əsrdən çox davam etmiş feodalizm quruluşu əsasən torpaq mülkiyyəti və ona sahibliklə bağlı münasibətləri tənzimləmişdir. Bu dövrdə hökmran sinif olan feodallar və hüquqi cəhətdən asılı kəndlilər ictimai münasibətlərin nizamasalma obyektinin əsas iştirakçısı olmuşdular. Əsas istehsal vasitəsi olan torpaq dövlətin, hüquqi münasibətlərin və qismən də rəsmi dinin inkişaf xarakterini müəyyən etmişdir. Feodallar öz mülklərində siyasi, inzibati, fiskal (maliyyə), polis və məhkəmə-hüquqi hakimiyyətə malik idilər. Müsəlman ruhanilər də iri torpaq mülkiyyətçisi qismində çıxış edirdilər. Bu dövrdə müsəlman hüququnun, islam dininin siyasi hakimiyyətə təsiri böyük olmuşdur. Yeni hüquq mənbələrinin formalaşması, xüsusilə də VIII–IX əsrlərdən Azərbaycanda yaranan müsəlman hüququ, o dövrdə yeni hüquq münasibətlərinin inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır. Feodal qanunvericilik külliyyatları və müsəlman hüququ, ictimai münasibətlərin tənzimlənmə prosesində, təbii olaraq hakim sinfin mənafeyini ifadə etməyə üstünlük vermişdilər. Feodalizm dövründə Azərbaycan dövlətçiliyi tarixində mühüm yer tutan, Avropa dövlətlərindəki kimi kral titulu statusuna bərabər olan Şirvan və Səfəvi şahlıqları kimi böyük dövlətlər yaradılmışdır.

Müasir dövrün dövlət və hüquq mərhələsi XIX əsrdən başlayaraq hal-hazır qədər davam edən müddəti əhatə edir. XIX əsrdən başlayaraq müstəqil və yarımmüstəqil Azərbaycan xanlıqları suverenliklərini itirdilər və Rusiya imperiyasının idarəçilik və hüquq müstəvisinə zorla daxil edildilər. Bu mərhələ üçün səciyyəvi xüsusiyyət, Azərbaycanda kapitalizm münasibətlərinin təşəkkül tapması zəmi-

nində, Rusiya imperiyasının tərkibində yeni burjua dövlət-hüquq münasibətlərinin formalaşması və inkişafı olmuşdur. Eyni zamanda bu dövr üçün milli burjuaziyanın, milli sahibkarlığın, maarifçi və tərəqqipərvər ziyalılar elitasının yaranması və ümumilikdə milli məfkurənin formalaşması prosesinin başlanması səciyyəvi idi.

1918-ci il may ayının 28-də Rusiyada və Zaqafqaziyada (Cənubi Qafqaz) baş verən proseslər, imperiyanın çökməsi fərsətini çevik və düzgün dəyərləndirən Azərbaycanın yurd, vətən əxlaqlı ictimai-siyasi xadimləri, ziyalıları və milli burjuaziya Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətini elan edərək, bu qədim xalqın çoxəsrlik dövlətçilik ənənələrinə malik olması yaddaşını özünə qaytarmışlar. Azərbaycanın ali dövlət hakimiyyəti sistemində daxil olan Milli Şura, AXC hökuməti və parlamenti çox mürəkkəb daxili və beynəlxalq vəziyyətdə ölkənin suverenliyi, ərazi bütövlüyü, iqtisadi, sosial, mədəni və hüquqi sahələrdə tərəqqi və inkişafa nail olmaq vəzifəsini yerinə yetirmək üçün bütün qüvvələrini səfərbər etmişdilər. **Qeyd etmək lazımdır ki, tarixən olduğu kimi, həmin dövrdə də, Azərbaycan nəinki Zaqafqaziyada, eyni zamanda Şimali Qafqazın, Orta Asiyanın, Volqaboyunun dost və qardaş xalqları arasında böyük nüfuza malik olmuş, bu xalqlarla çox yaxın sosial-iqtisadi və ictimai-mədəni əlaqələr qurmuş, Azərbaycanın görkəmli siyasi xadimləri, maarifçiləri, ziyalıları, sahibkarları, mədəniyyət nümayəndələri Vladifafqaz, Petrovski, Nalçik, Qroznı, Həştərxan, Aşqabad, Kazan, Ufa və s. müsəlman şəhərlərin sosial-iqtisad və ictimai-mədəni həyatlarında yaxından iştirak etmişdilər.**

Dünyanın ayrı-ayrı xalqlarının təcrübəsində, yaranmış mürəkkəb və ağır şəraitdən çıxmaq üçün Milli Şura kimi ali səlahiyyətli kollegial hakimiyyət orqanı yaratmaq presedentlərinə rast gəlinir. Belə ki, ABŞ-ın “İstiqlal Bəyannaməsi” və Fransanın “İnsan və vətəndaş hüquq və azadlıqlar Bəyannaməsi” kimi məşhur sənədlər,

bu xalqların Təsisçilər Məclislərinin təcrübəsində hüquqi aproba-siyadan keçmişdir. Məhz, Milli Şura ilk dəfə olaraq, hələ qədim dövrlərdə Qafqazda və ondan cənubdakı bu coğrafi ərazini əhatə edən “Azərbaycan” adını dövlətin rəsmi milli atributuna daxil edərək, 1918-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti-nin yarandığını bütün dünyaya elan etdi. ADR-ın yaranması xalqın milli kimlik şüurunun artması, Rusiya imperiyasının müstəmləkə əsarətindən qurtulmaq, milli dövlət qurmaq, demokratik respublika idarəçilik formasında ölkədə yaşayan bütün xalqlara azad və bərabər şərait yaratmaq istəyi ilə bağlı idi. Azərbaycan Demokrati-k Respublikası bütün Şərqdə, islam aləmində ilk Cümhuriyyət (Respublika) olmuşdur. **1920-ci ilin yanvar ayında Paris sülh konfransında AXC-nin *de-fakto* tanınması xalqımızın böyük tarixi nailiyyəti idi. Paris sülh konfransında parlamentimizin sədri Əlimərdan bəy Topçubaşovun başçılıq etdiyi diplomatik nümayəndə heyətini qəbul edən Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti V.Vilson yeni müstəqilliklərini elan etmiş xalqların hüquqlarının tanınmasını, onların haqları olmasını bəyan etmişdir. Sülh konfransında AXC nümayəndə heyəti ilə görüşdən bir neçə il sonra heyrətini gizlətməyən ABŞ prezidenti Vudro Vilson San-Fransisko şəhərində çıxışı zamanı qeyd etmişdir ki, Paris konfransında mən bir gün Azərbaycanlı centlmenlərdən ibarət çox ləyaqətli və maraqlı qrupla görüşdüm. Mən ideyalarla, azadlıq konsepsiyası ilə, hüquq və ədalətlə bağlı mənimlə eyni dildə danışan insanlarla söhbət edirdim (39., s.265). Məhz, AXC-nin Paris sülh konfransında *de-fakto* tanınması, artıq 1920-ci il mayın 28-də, yəni Cümhuriyyətin ikinci ildönümündə onun *de-yure* tanınması imkanlarını artırmışdır.**

AXC-nin dövlət hakimiyyət orqanları sırasında Azərbaycan parlamenti böyük rola malik olmuşdur. Şərqdə ilk parlamentli respublikanın tarixi Azərbaycan parlamentarizmin tarixidir. Suveren,

demokratik, hüquqi dövlət yaradan AXC hakimiyyəti qanunların aliliyini təmin etməli olan təsisatların, ilk növbədə parlamentin yaradılması zərurətini, ən ümdə vəzifələrdən hesab edirdi. Parlamentin fəaliyyətə başlamasına qədər Azərbaycan Təsis Məclisi – Milli Şura və icraedici orqan – Nazirlər Kabineti çox mürəkkəb şəraitdə fəaliyyət göstərərək ADR-in qorunub saxlanılmasında əhəmiyyətli işlər görmüşdülər. AXC-nin siyasi quruluş forması parlamentli respublika kimi müəyyən edilmişdir. Məhz, parlamentin rəsmi fəaliyyətə başladığı qısa müddətdən sonra, qanunverici orqan qızğın diskussiyalar məkanına çevrilmişdir. Qanunverici orqanın tribunanasından o dövrün əsas aparıcı siyasi qüvvələri dövlət-ictimai prosesləri, ölkə ətrafında baş verən siyasi-hərbi vəziyyəti, partiyalararası münasibətləri, ümumilikdə ən aktual cari və perspektiv məsələləri və s. problemləri geniş müzakirə etmişdilər. Parlament diskussiyalarına çevrilmiş bu məsələlər barədə təhlil aparmaq, onların siyasi-hüquqi məzmununu analiz etmək, araşdırmaq, öyrənmək və müvafiq nəticə çıxararaq münasibət bildirmək – tədqiqatın əsas vəzifələri sırasına daxildir. Monoqrafiyada parlamentlə yanaşı hökumətdə əsas fəaliyyəti geniş araşdırmaya cəlb edilmiş, ali icraedici orqanın statusu, səlahiyyətləri, hüquq və vəzifələrinə dair təhlil aparılaraq bir sıra elmi-nəzəri müddəalar irəli sürülmüşdür. Tədqiqat işində, ali dövlət hakimiyyəti təsisatlarının hüquqi əsaslarını təsbit edən milli hüququn institusional inkişafının əsas cəhətlərinin öyrənilməsi, məhz milli-hüquqi idarəçilik təcrübəsinin mənimsənilməsi üçün əvəzsiz rola malikdir. Çünki, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının və fəaliyyətinin nəzəri-praktiki əsasları, milli hüququn müəyyən etdiyi normativ hüquqi-aktların müddəalarında maddiləşir.

**Monoqrafiyada Milli Şuranın 29 may 1918-ci il 3 sayılı Protokolu geniş araşdırılmış, İrəvanın Azərbaycan xanlığı kimi dövlət varisliyi və əhalinin milli tərkibi nəzərə alınmaqla son-**